

המלחמה בטרור - דילמה ערכית וחוקית

אלוף (מיל) דוד עברי

פרסום מס' 22

מרץ 2004

1

This publication was made possible through the generosity
of Patricia & Manny Gantz, New York, U.S.A.

המלחמה בטרור - דילמה ערכית וחוקית

אלוף (מיל) דוד עברי

הדמוקרטיה, באמצעות פגיעה בערכיה. זוהי למעשה מלחמת קיום לחברה הדמוקרטית לשימור ערכיה. הטרור מוכיח מדי פעם שהערכים הללו חייבים "גמישות" והתאמה לנורמות שאינן רצויות לחברה הדמוקרטית, אולם הן הכרחיות כדי להגן על עצמה. מי היה מתאר לעצמו שבארה"ב של לפני 11 בספטמבר היו חולצים נעליהם של הנוסעים לבדיקות בטחוניות לפני טיסה, זו היתה נחשבת לפגיעה בלתי נסבלת בכבוד האדם וחירותו. והנה שינה הטרור השקפת עולם, מוסכמות חברתיות ונורמות בחברה האמריקנית. מעשית, הטרור הוא הבוחר את כללי המשחק, ולא דווקא הצד החזק - החברה הדמוקרטית. בדימוי מעולם הספורט, דומה החברה הדמוקרטית לשחקני כדורסל שעולים למגרש ומשחקים לפי כללי המשחק המקובלים, בעוד הטרור עולה לאותו מגרש לשחק לפי כללים שהוא בוחר. הוא גם משנה את התקנות מדי פעם - לעתים לפי כללי משחק רוגבי, בפעם אחרת לפי כללי תחרות סיף או אגרוף ולפעמים לגמרי ללא כללים. מתבקשת השאלה - האם ניתן להנחות את שחקני הכדורסל לשחק לפי כללי משחק, אפילו יהיו חריגים, כנגד אלה שמשחקים נגדם בחוקי משחק משתנים או ללא חוקים כלל. האם החברה הדמוקרטית, טובה ומוסרית ככל שתהיה, תוכל לקבוע לעצמה תקנות וחוקים הגונים, במצב שלאויב אין כלל חוק? האם במצב כזה תכבד החברה הדמוקרטית כל כלל, תקנה או מוסכמה בינלאומית! האם תוכל לשמור על

הדיון הציבורי בישראל נסוב בעיקרו סביב המצב של "פצצה מתקתקת", עד כמה מצריך מצב זה חריגה מנורמות התנהגות או מערכים הקשורים לחברה דמוקרטית. החוק, כמובן, נדרש להגדיר את המצב ואת מהות החריגה ההתנהגותית המותרת, אך הגדרת מצבים ותנאים שיתאימו לכל המצבים היא כמעט בלתי אפשרית. הדיון הציבורי מתחדש מדי פעם כאשר אירועים מעוררים דילמות אלו מחדש. במרבית המקרים יוצרים האירועים החדשים דילמות חדשות, שקשה למצוא להן פתרון מדויק ומוגדר בחקיקה. במצבים קיצוניים מגיעות הבעיות לשולחנם של שופטי בית המשפט העליון להכרעה משפטית ערכית. "הפצצה המתקתקת" איננה בעיה "כמותית", כפי שאנחנו מנסים למצוא לה פתרון "כמותי" המגדיר את המצב ואת ההתנהגות התואמת, הבעיה היא בעיה יסוד עקרונית. הטרור איננו מקבל את שלטון החוק. החוק איננו מרתייע את הארגון או את היחיד בארגון. הדוגמה הקיצונית היא, שאין מתאבד מורתע מחוק ענישת מוות, שהרי ממילא ויתר על חייו. במילים אחרות, הטרור הוא מעל החוק. הטרור משתמש בשלטון החוק כנקודת תורפה של החברה הדמוקרטית, המגבילה אותה מלהגיב ולפעול נגדו בצורה היעילה האפשרית. הטרור משתמש בנורמות הדמוקרטיות של זכויות אדם, קדושת חיי אדם ורגישות לפגיעה באזרחים בנקודות חולשה שבאמצעותן הוא יכול לשפר את הישגיו. זאת כדי להגיע למטרתו - החלשת החברה

ערכיה הבסיסיים לאורך זמן, כאשר ערכיה הם אלה שמקלים על הטרור לפגוע בה ולהחלישה? זה אינו מאבק בין הבטחון הלאומי לבין הנורמות הדמוקרטיות כפי שרבים מציגים, ואינו מאבק בין הרצון להשיג בטחון מירבי על חשבון הנורמות, תוך שימוש באמצעים שאינם נורמטיביים.

זהו מאבק קיומי לחברה הדמוקרטית וערכיה, בו מנסה הטרור לפגוע ולהוכיח שאלה אינם הערכים הנכונים.

יש הטוענים שאם תהיה חוקה לישראל, הבעיות הנורמטיביות תפחתנה. יתכן וחוקה תסייע בכל אורחות חיינו, אם כי הנושא מורכב מעבר לכך, הרי הטרור פוגע גם במדינות בעלות חוקה (ארה"ב) והפתרונות החוקיים נגד הטרור אינם פותרים את הבעיה גם שם.

בצר להם, יש האומרים, תנו לצבא יד חופשית לטפל בטרור והוא יצליח. משמעות הדבר, תנו לצבא לפעול שלא בהתאם לנורמות של החברה הדמוקרטית, כדי שיהיה יעיל מול אלה שאין להם נורמות. כלומר, אנחנו כחברה עם ערכים, אומרים לשליחינו שיחרגו ויתנהגו שלא בהתאם לערכים שקבענו. האם זו גישה ערכית? מתי ועד כמה מותר להם לחרוג? האם כתוצאה מכך לא יושפעו אנשים לשנות ערכים לתמיד?

יש המנסים לפתור את הבעיה באמצעות מענה טכנולוגי. כלומר, פיתוח מערכות מודיעין ומערכות נשק מתאימות ללחימה בטרור הספציפי. גישה שהיא נכונה ופרודוקטיבית, ובדרך כלל תורמת לצמצום הנפגעים. פתרונות אלה משפרים את המצב באופן נקודתי ומשפרים את כושר העמידה כנגד הטרור, אך אינם מהווים מענה לבעית הנורמות והערכים. הצד הטרוריסטי ימשיך ויחפש תמיד דרכי פעולה חדשות, להן עדיין המענה הטכנולוגי איננו מספק. הטרור הוא פרובוקטיבי, חופשי וגמיש, הוא מעל החוק, הוא בלתי צפוי, ויתכן שיאתגר את החברה הדמוקרטית בתחום ערכים ונורמות אחרות.

יש השואלים שאלות רטוריות, לכאורה: האם השב"כ ו/או צה"ל נמצאים מעל החוק. השאלות נשאלות בעיקר בהקשר לסיכולים הממוקדים או פעולות ענישה אחרות. השאלה נשמעת לגיטימית מההיבט שבו

החברה הדמוקרטית מנסה לתת לכל אדם הזדמנות להגן על עצמו משפטית, כלומר, בראייה הערכית נורמטיבית המקובלת לכאורה, השאלה נכונה. אולם היא איננה נכונה או רלוונטית לגבי פעולה כנגד מי ששם עצמו מעל החוק. השאלה צריכה להיות - האם ניתן לתת לצה"ל או לשב"כ חוק שיאפשר להם לפעול ביעילות ובתוך הנורמות, נגד אלה ששמו עצמם מעל החוק?

אולי השאלה קשה עוד יותר - האם נכון לפעול מעל החוק כדי לאפשר, בסיומו של דבר, קיום החוק לגבי אלה שחיים לפיו?

אלה שאלות קשות והחברה הדמוקרטית הבינלאומית עדיין לא הגיעה לנקודה בה היא מחוייבת להתמודד איתן. אולם החברה בישראל כבר מתמודדת ומחפשת פתרונות ביניים שיוכלו להתקבל גם בחברה הדמוקרטיות הבינלאומיות.

יש המאיימים לתבוע בביה"ד הבינלאומי לפשעי מלחמה, אנשי צבא שפעלו במסגרת המלחמה בטרור. מעניין, שהאיומים מכוונים בדרך כלל אל אנשי הצבא או המנהיגות המדינית של החברה הדמוקרטית המנסה לשמור על החוק ומתלבטת בחריגים. לעומת זאת, לא קיימת תנועה מאיימת מול המנהיגות של ארגוני הטרור או על נותני החסות לטרור הפועל מעל החוק. פעילותם של אלה מתקבלת כלגיטימית כמעט, כי מובן מאליהם שהם מעל החוק.

השאיפה לשמור את המבנה הדמוקרטי נקי מפגיעה בערכיו היא יפה וצודקת, אילו היו נותנים את הכלים הנורמטיביים למי שצריכים להתמודד מול אלה ששמים עצמם מעל לנורמות.

החברה הדמוקרטית הטילה על עצמה מגבלות חריגות הנובעות מכללים ומתקנות שנקבעו לטובת מטרה נעלה, כמו למשל, הצלת חיי אדם. אמבולנסים ורכב הצלה זוכים להיתר חריג לחצות צמתים באור אדום כשהם חשים להציל חיי אדם.

אולם יש לזכור כי גם בתוך החריגות ישנם כללים; שלא בעת משימת הצלה האמבולנס או רכב כיבוי האש חייבים לציית לכללי הנסיעה הנורמטיביים.

כלומר, יש חוק וסדר גם בחריגים.

השאלה הקשה בפניה אנחנו עומדים - האם ניתן לקבוע כללים ישימים מול הטרור, שיוכלו לעשות חוק וסדר בחריגים. הקושי הוא גדול, בחוקי התעבורה

אנחנו יכולים להעריך מה הם החריגים הנדרשים, לא כן באשר לטרור, איננו יכולים להעריך מה מידת החריגות הנדרשות לכל מקרה ומקרה.

שיקוליו של המתמודד בעת האירוע, נובעים ממצבו הנפשי באותה עת ומלחצים שהוא מצוי בהם, לאו דווקא מהמצב האובייקטיבי הניתן למדידה במועד מאוחר יותר. המצב הוא, שכל אדם המתקרב למחסום ביקורת מסוגל לשאת חגורת נפץ, כל תנועה יכולה להיות מתורגמת בטעות לתנועה מאיימת. כלומר, אין עוסקים בחריגים - עוסקים בכלל, כולם חשודים, עד שלא יוכח אחרת. זאת, לעומת הנורמה הערכית האומרת שכל אדם זכאי, אלא אם יוכח אחרת.

אם נמשיל את החברה הדמוקרטית לבית גדול ומוצק שנבנה לעמוד רעידות אדמה ופגעי טבע מוכרים, בא הטרור ומנסה להוכיח שהבית אינו ממלא את ציפיותינו. הטרור מצית אש בחלקי הבית השונים ומפוצץ אגפים שונים של הבית. הדמוקרטיה מגינה על עצמה ומצליחה לכבות את השריפות בחלקן. רכבי ההצלה נוסעים גם נגד כיוון התנועה (נגד הנורמות) ומצליחים במרבית המשימות, אולם הבית המפואר שבנינו אינו יפה עוד, הוא חרוך, נראה פגוע ומחורר. למרות מצבו, עדיין מספק הבית מחסה סביר לשוכנים בו אך בהחלט לא ברמה לה ציפינו.

ישנם מיושבי הבית הדוחים כל פעולה דרסטית, אלה שמקום מגוריהם לא סבל מפיגועים. ישנם שנפגעו, או שהושפעו מהפיגועים, אלה מוכנים להפעיל חריגים, ולחזק את הבית במקומות הפגועים אפילו אם יכער את מראהו (גדר ההפרדה). למשל - לפעול למניעת הגעתם של מפגעים, בלי משפט החוק, ע"י פגיעה בהם לפני הגעתם.

הדרך להילחם בטרור, איננה על ידי "כיבוי אש" בלבד, המלחמה בטרור חייבת להיות מלחמת מניעה, יש לפעול למנוע את הפיגועים לפני ביצועם, לנסות למנוע ממתאבד מלהגיע אל הבית. החברה הדמוקרטית חייבת לגבש כללי לחימה חדשים המותאמים ללחימה בטרור. כיום, חלים אמנם שינויים בכללים, אולם הם נעשים עקב בצד אגודל, מכוח המציאות של הפגועים ולא מכוח המטרה, שהיא - מיגור הטרור. החקיקה הבינלאומית, כמו אמנת ג'נבה, שהתאימה עצמה לכללי מלחמה בין מדינות, איננה מתאימה

לתנאי הלחימה בטרור. לפי חקיקה זו אין לחברה הדמוקרטית הכלים להגן על עצמה בצורה חוקית, נגד אלה שיכולים להרוס אותה שלא בצורה חוקית. במקורותינו נאמר "הקם להורגך השכם להורגו". במלה 'השכם' טמונה כל התורה והדרך לפתרון הבעיה. כמה להשכים, מתי מותר להשכים, מתי מותר לפגוע במחבל ללא ההליך המשפטי, ומהם האמצעים המותרים נגד הטרור המשבש ופוגע בחיי אחרים.

יש צורך להגדיר, ברמה הבינלאומית, נורמה שונה ללחימה בטרור. נורמה כזו תאפשר לכוחות הבטחון המגינים על הדמוקרטיה לפעול נגד הטרור במסגרת החוק ולא באמצעות חריגים. שהרי הלגיטימיות של חריגים אלה משתנה לפרקים בהתאם למצב הרוח המקומי או הכללי.

המשימה איננה פשוטה, אך היא חיונית להגנת הדמוקרטיה וערכיה. כך יתאפשר לנו לחיות בבית, אותו נוכל גם להוריש בגאווה לדורות הבאים. ■